

НАРОДОЗНАВЧИ ЗОШИТИ

THE ETHNOLOGY NOTEBOOKS двомісячник. 1995. зошит 2 (березень-квітень).

Від редактора

Степан ПАВЛЮК

ЕТНОГРАФІЧНА НАУКА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Stepan. PAVLIUK. Ethnography Science in
Ukraine: Status and Outlook.

*Із тексту виступу на зборі
Міжнародної асоціації
етнографів (грудень 1994 р.)*

Для утвердження держави необхідні зусилля всього суспільства. Особливим державотворчим потенціалом володіє наука, і не тільки прикладна, завдяки якій можна вирішити складні економічні завдання, але в однаковій мірі і суспільствознавча. Суспільні процеси в Україні показують, що недостатні динамічні теоретико-методологічні зміни в суспільствознавчій сфері наук призводять до гальмування державотворчих процесів взагалі. Духовна консолідованість нації стала б активним чинником стабілізації і економічного життя в державі. Адже духовний комфорт завжди був, є і буде спонукальним фактором для творчих сил.

У цьому контексті вагомі завдання припадають на етнографічну науку. Проте остаточно подолати наслідки тривалого засилля марксистсько-ленінської матеріалістичної методології нам ще не вдасться.

Теоретичний і методологічний пресинг московського центру, жорсткий контроль за тематикою досліджень, обмеження розвитку

мережі етнографічних осередків привело українську етнографію на маргінальні позиції.

Фактично не сталося поглиблення етнографії як науки, закладеної попередніми поколіннями вчених з Львівського етнотівського, Київського вуанівського, чи Харківського центрів; завузилась предметна сфера, було вилучено цілі комплекси дисциплін: етнолінгвістики, етнопсихології, етнографії, етногенетичних комплексних досліджень, етнодемографії, теорії етносу та ін.

Засвоєння світового досвіду етнології відбувався через призму визнаних московських (почасти талановитих) авторитетів. Етногенетична проблематика надовго була вкладаєна у прокрустове ложе, у якому поміщалися ті думки, що йшли в догматичному руслі про можливі обрії нової спільності людей — “радянський народ”.

Цензурно-казенне решето наглядців від науки відвіяло чи не всі набуті теоретико-методологічні навички, залишивши лише по-пролетарському надійний універсальний принцип класового підходу до явищ народно-традиційної культури, універсалізувавши при цьому й історико-порівняльний метод дослідження.

Трагічною обставиною для етнографії стало тотальне насадження вульгарного атеїзму, коли однозначно піддавались ostracіzмові всі пам'ятки традиційно-духовної культури, не-

залежно від їх змісту, функцій і походження. Так були піддані ідеологічно-атеїстичній анафемі колядки, щедрівки, гаївки, дарма що виникли вони ще в дохристиянські часи.

Таким бездушним наступом на "церковщину" і "мракобісся" процесові самотворення традиційної народної культури було завдано неправної шкоди. До остаточної зупинки механізму етнокультурного саморозвитку причинилася й колективізація: етнос втратив ґрунт, яким був для нього великий пласт традиційної культури — ритуали, обряди, звичаї господарського змісту. Адже сферою, у якій синтезувалися етнокультурні традиції, було село, що, втративши власність на землю, втратило разом із нею морально-психологічну, естетичну стійкість.

Мало того, вся наука, й етнографія зокрема, була взята під особливий державно-апаратний нагляд, а згодом апарат перейшов і до прямого керівництва нею через систему підбору наукових кадрів. Питання про підготовку професійних етнографів на рівні вузів навіть не ставилося, бо й потреби готувати їх не було: на Україні лише у 1951 р. відкривається другий (після етнографічної комісії при АН УРСР) нечисленний етнографічний заклад, яким став Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові.

Складені цими інституціями наукові програми піддавались ревізіям, в результаті яких відбирались здебільшого теми, пов'язані з радянським сьогоденням або з дослідженням історичних проблем, що були вже методологічно апробовані й мали відповідний ідеологічний "паспорт". Політична підпорядкованість етнографії, зведення її до рівня ідеологічного обслуговування партійних доктрин, звівчила її наукові засади, суспільно-пізнавальне, громадсько-дидактичне, мобілізуюче завдання. І все ж, у роки стагнації українські етнографи зуміли створити багату фактологічну базу, наловнити її новими унікальними даними з ділянки народно-традиційної культури і побуту, розкрити окремі явища української традиційності, опублікувавши науково-вартісні дослідження, заклавши тим самим основи для узагальнюючих і теоретичних праць.

Сьогодні усвідомлюємо масштабність завдання української етнографії, насамперед при створенні етнографії як науки у повному обсязі і методологічній експозиції. Без новітніх теоретичних розробок, праць з ділянки загальної етнографії, напрацьованих етногенетичних моделей, становлення і розвитку великої гами наук, органічно пов'язаних з етнографією, без корпусу довідкової енциклопедичної літератури тощо попросту неможливо заявити про себе у науковому світі. Зрозуміло, що велика праця вима-

гає значної кількості фахівців. А, як відомо, кваліфікованих кадрів у етнографічній науці є обмаль. Вони, в основному, зосереджені у двох інститутах НАН України. Проте є цікаві вчені і поза цими академічними інститутами. Відомо також, що без консолідації фахівців-етнографів подолати існуючу рутинність в українській етнографії нам не вдасться. Результати розпорошеності очевидні, коли в науку вводяться помилкові постулати і не тільки фактографічні, але й методологічні. Тому мобілізація творчих сил етнографів України є важливою і державною справою. Утворення міжнародної асоціації етнографів покликана виробити концептуальні засади та основні напрямки у галузі народознавства.

Викликає стурбованість методологічна інерція в етнографії. Досить важко долаються матеріалістичні методологічні стереотипи при вивченні етнографічних явищ. Вони присутні у народознавчих працях, які претендують на узагальнюючу чи навіть аналітичну оцінку. Ще й досі у деяких етнографічних дослідженнях Київська Русь виступає як колицка трьох слов'янських народів, чим закладаються завідомо історично недостовірні передумови для наукових досліджень і їх висновків. Продовжує тяжіти ортодоксальна доктрина первинності матерії, залишаючи поза увагою діалектику процесу, ідейну спонукальність дії, духовний синкретизм. З огляду на ці обставини головне завдання української етнографії полягатиме у розробці теоретичних і методологічних засад науки. Адже ще не пізнані в українській етнографії етноутворюючі чинники, взаємозв'язки біогенетичних, соціогенних та психогенних рівнів функціонування етнічних спільнот та їх типологія; проблеми взаємодії мови, мовлення і етнічних процесів як компонентів матриці ментальності народу.

До загальнотеоретичних завдань відноситься етногенетична проблематика, яку слід розглядати у поліваріантній моделі як: етногенез і антропогенез, етногенез і глоттогенез, етногенез і соціогенез, етногенез і екосфера.

Уже сьогодні необхідно залучити вчених для дослідження історичної динаміки процесу становлення етнічної свідомості та її трансформацію у національну, у контексті з'ясування етноінтегруючих аспектів етносу. Одразу ж проявляється потреба розкрити такі моменти проблеми, як емоціональні та раціональні компоненти національної самосвідомості; фактори ерозії та проблеми регенерації національної самосвідомості як генератора розвитку етнічної спільноті та її культури, чи поведінка етносу у міжетнічних взаєминах тощо.

Недостатньо порушені теоретико-методологічні проблеми відродження нації, теорія етнічних та міжетнічних процесів, враховуючи сучасні детермінанти: урбанізацію, соціальну сферу, зростання людності, значні асиміляційні чинники тощо.

До найактуальніших завдань відноситься формування етнографії як науки в усій її експозиції і змісті. Не буде можливим утвердити гідне місце української етнографії у світовій науці без досліджень із загальної етнографії, етнографії інших народів, запровадження сучасних методів, системних підходів, структурно-функціонального аналізу, математичного моделювання етнічних та етнокультурних процесів, крос-культурних досліджень тощо. Етнографія як наука буде тоді повновартісною, коли зможемо урухомити цілу низку дисциплін: етнодемографію, етносоціологію, ареальну географію, загальну і порівняльну етнографію, етнічну антропологію, етнолінгвістику, етнопсихологію та деякі інші дисципліни. Окремі з них уже функціонують, опубліковано ряд праць.

Відсутня системна програма у дослідженні українського зарубіжжя (історично етнічних територій) і діаспори.

Поки що не укомплектований відділ українського зарубіжжя в Інституті народознавства, хоч програма досліджень готується.

Вимагає надзвичайно серйозного ставлення збір польового етнографічного матеріалу. Існуюча практика польової роботи позначена епізодичністю, схематичністю і врешті випадковістю. Не застосовуються, чи принаймні зовсім мало, регулярні монографічні обстеження масивів із багатую етнокультурною спадщиною, метод картографування етнографічних явищ, не ведуться стаціонарні дослідження тощо. Заледве вдалось налагодити комплексну фіксацію багатуючої спадщини поліщуків у ареалі трагічної чорнобильської зони, до чого приклалися вчені академічних інститутів Львова і Києва.

Справа підготовки фахових кадрів вимагає значного предметного обсягу роботи. Обмежений склад професіоналів-етнографів не спроможний забезпечити розгортання широкомасштабної програми. Потрібне кількісне зростання вчених, розширення мережі етнографічних дослідницьких осередків. Практика формування регіональних народознавчих центрів із залученням місцевих сподвижників і коштів себе виправдовує. Зусилля вчених Луцького та Івано-Франківського центрів спричинили появу перших наукових результатів. Введення народознавства у вузи, ліцеї, гімназії, школи як навчального предмету вимагає значних зусиль у створенні бази підручників, методичних матеріалів,

хрестоматій. Якраз у цій сфері виявилась відсутність теоретичних і методологічних засад етнографії, самодіяльні посібники і методички наповнені неправильними визначеннями, хибними методологічними підходами, невивіреними і неточними фактологічними даними. Найбільше неточностей і помилок стосується теорії етносу, генези українського народу, ієрархії етносу, його таксономічних рівнів.

Прикро відчувати повну пасивність фахівців-етнографів, відсутність їх доброзичливої критики, застережень, пропозицій, коли появляються друковані праці, у яких помітні неточності. Дивно, що ніхто не помітив наскрізь тенденційну роботу, побудовану на застарілій, збанкрутілій методології інтернаціоналізму і злиття націй, підготовлену колективом авторів за редакцією Юрія Римаренка "Термінологічний інструментарій етнодержавознавства", який залюбки публікує газета "Освіта". Можливо, мовчать від того, що там деякі одіозні фігури. Однак не міг не викликати застережливу увагу сам претензійний термін "етнодержавознавство".

У цих умовах єдина надія на нас самих, на нашу довірливу згуртованість. Покладатись на чийсь підтримку безперспективно, бо поза нами нема нікого, окрім тих, кого залучимо до нашої праці. Саме асоціація повинна мобілізувати системну роботу етнографів в Україні, виробивши широкомасштабну програму і визначивши найближчі кроки в усіх напрямках — підготовки фахівців, теоретичній, дослідницькій, збирацькій, педагогічній праці.

Анонс події

Третій міжнародний конгрес українців відбудеться у Харкові 26 — 29 серпня 1996 р. Його організаторами є Міжнародна асоціація українців, Республіканська асоціація українців, Харківський державний університет, Національна академія наук України, а також центр "Наука і мистецтво" при Північно-Східному центрі НАН України.

Кожне двогодинне тематичне засідання, як правило, буде присвячене визначеній проблемі і включатиме доповіді, 1 — 2 виступи запланованих дискусантів і вільну дискусію. Першими виголошуються дві-три доповіді, відібрані як ключові для обговорення, інші доповіді публікуються як стендові. Деякі із засідань матимуть характер круглих столів (одна-дві доповіді і вільна дискусія). До початку конгресу буде опубліковано скорочений текст доповідей, включених до програми. Бажаючим взяти участь у конгресі прохання до 15 грудня 1995 року надіслати скорочений виклад доповіді обсягом 5-8 стор. машинопису на ім'я вченого секретаря МАУ д-ра Віктора ДАНИЛЕНКА (252001, Київ 1, вул. Грушевського 4 кімн. 214, РАУ).